

הפטרת השבת שבעשרת ימי תשובה

המנהג הרווח ברוב קהילות האשכנזים בהפטרת השבת שבעשרת ימי תשובה הוא להוסיף לפסוקים מסוף ספר הושע (י"ד ב-י), הפותחים ב"שובה ישראל", את פסוקי הנביא יואל (ב' טו-כז), הפותחים ב"תקעו שופר בציון קדשו צום קראו עצרה":

תקעו שופר בציון קדשו צום קראו עצרה. אספו עם קדשו קהל קבצו זקנים אספו עוללים וינקי שדים יצא חתן מחדרו וכלה מחפתה. בין האולם ולמזבח יככו הכהנים משרתי ה' ויאמרו חוסה ה' על עמך ואל תתן נחלתך לחרפה למשל בם גוים למה יאמרו בעמים איה אלוהיהם. ויקנא ה' לארצו ויחמל על עמו. ויען ה' ויאמר לעמו הנני שלח לכם את הדגן והתירוש והיצהר ושבבעתם אתו ולא אתן אתכם עוד חרפה בגוים. ואת הצפוני ארחיק מצליכם והדחתי אל ארץ ציה ושקמה את פניו אל הים הקדמני וספו אל הים האחרון ועלה באשו ותעל צחנתו כי הגדיל לעשות. אל תיראי אדמה גילי ושחתי כי הגדיל ה' לעשות. אל תיראו בהמות שדי כי ישאו נאות מדבר כי עץ נשא פריו תאנה ונגון נתנו חילם. ובני ציון גילו ושחחו בה' אלוהיהם כי נתן לכם את המורה לצדקה ויורד לכם גשם מורה ומלקוש בראשון. ומלאו הגרנות בר והשיקו היקבים תירוש ויצהר. ושלמתי לכם את השנים אשר אכל הארבה היק והחטיל והגזם חילי הגדול אשר שלחתי בכם. ואכלתם אכול ושבוע והללתם את שם ה' אלוהיהם אשר עשה עמכם להפליא ולא יבשו עמי לעולם. וידעתם כי בקרב ישראל אני ואני ה' אלוהיהם ואין עוד ולא יבשו עמי לעולם.

הפסקה "תקעו שופר בציון" עוסקת, החל מפסוק יז ("ויקנא ה' לארצו") בירידת הגשם אחרי מספר שנות בצורת, ביטול מכת הארבה ("הצפוני", וכן בהמשך הנבואה במפורש) שהכתה בארץ, ואולי גם אויב בשר ודם חיצוני שחדר לארץ או איים עליה ("הצפוני" לפי חלק מן המפרשים). הפסוקים המתקשרים יותר מכול ל"שבת תשובה" הם שני הפסוקים הראשונים בפסקה (טו-טז), ובהם תקיעת שופר, צום ותפילה. ואכן, על פי המדרש שיובא להלן, ניתן לדורשם על תקיעת השופר שבראש השנה ועל צום יום הכיפורים, וממילא על השבת שביניהם. זאת אף שלפי פשוטו של מקרא היו השופר, הצום והעצרה בסוף החורף היבש מגשם, ומענה ה' היה הבטחת ירידת היורה

"המורה") בחודש הראשון, הוא חודש ניסן, וגשמי ניסן יפצו את העם על כל הבצורת הכבדה.

הקשר של הרעיון הנזכר ל"שבת תשובה" הוא חשוב, אך דומה שעדיין תחושת ההחמצה שבהפטרה מדאיבה את הלב. שהרי כל פסוקי התשובה היקרים של הנביא יואל נותרו בפסקה שמדלגים עליה במעבר מהושע ליואל, ולא נותרו לנו בכל הפטרת התשובה אלא שני הפסוקים הראשונים שבהושע- "שובה ישראל" ו"קחו עמכם דברים ושובו אל ה'".

בישיבתנו הנהגנו לפני שנתיים (על פי בקשתו. הייתה גם התנגדות) להוסיף, כמנהג המופיע בכמה מן החומשים כ"מנהג איטליה הקדמון", את הפסקה "וה' נתן קולו לפני חילו", הכוללת ארבעה פסוקים בתחילת הפסקה מיואל (ב יא-יד. הפסקה הראשונה המובאת להלן), ובשורות הבאות אנסה לבאר את פשר מנהגנו החדש. לשם כך נביא כאן את המקראות מיואל:

וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מַחְנֵהוּ כִּי עָצוּם עֲשֵׂה דְכָרוּ כִּי גָדוֹל יוֹם ה' וְנִנְרָא
מָאד וּמִי יִכְלִינֹו. וְגַם עֲתָה נֹאֵם ה' שָׁבוּ עָדֵי בְּכֹל לְבַבְכֶם וּבְצֹם וּבְכֹכְי וּבְמִסְפֹּד. וְקָרְעוּ
לְבַבְכֶם וְאֵל בְּגָדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֵל ה' אֶל-לוֹהֵיכֶם כִּי חַנּוּן וְרַחוּם הוּא אֲרָךְ אַפַּיִם וְרַב חַסֵּד
וְנִחַם עַל הַרְעָה. **מִי יִדְעַ יֵשׁוּב וְנִחַם** וְהִשְׁאִיר אַחֲרָיו בְּרִכָּה מִנְחָה וְנִסָּה לַה' אֱלֹהֵיכֶם.

פסוקים אלו (המודגשים) הם דומים ביותר לפסוקים בספר יונה הנקרא באותו שבוע, בהפטרת מנחה של יום הכיפורים:¹

¹ על פי דברי המשנה בתענית (ב' א):

סדר תעניות כיצד מוציאים את התיבה לרחובה של עיר ונותנים אפר מקלה על גבי התיבה ובראש הנשיא ובראש אב בית דין וכל אחד ואחד נותן בראשו הזקן שבהן אומר לפניו דברי כבושין אחינו לא נאמר באנשי נינוה (יונה ג) "וירא אלוהים את שקם ואת תעניתם אלא וירא א-לוהים את מעשיהם כי שבו מדרכם הרעה"; ובקבלה הוא אומר (יואל ב') "וקרעו לבבכם ואל בגדיכם".

גם המשנה משווה בין הכתוב ביונה לכתוב בפסקה שהצבענו עליה ביואל. מכל מקום, ממנה למדו את קריאת ספר יונה בתענית יום הכיפורים. עוד נציין, שעל פי מדרשים רבים יונה הוא ממשיכו של אליהו הנביא, והוא לדבריהם אף בן האישה הצרפית שאליהו החיה אותו. יואל מדבר יותר מכל נביא אחר על יום ה' הגדול והנורא, וממלאכי בפסוקי האחרונים למדנו שהוא יום בואו של אליהו הנביא. בימי אליהו ובימי יואל (ששמותיהם זהים ונגזרים מעניין אחד) הייתה בצורת קשה, שהסתיימה בהיענות ה' לעמו והורדת גשם חזק. הרד"ק (יואל א' א) מעלה אפשרות שיואל היה בימי המלך יהורם, שהוא דור אחד אחרי אליהו - ואפשר שיואל היה תלמידו.

...וַיָּשָׁבוּ אִישׁ מִדְרָכּוֹ הַרְעָה וּמִן הַחֶמֶס אֲשֶׁר בְּכַפֵּיהֶם. **מִי יוֹדֵעַ יָשׁוּב וְנָחַם** הָאֱלֹהִים
 וַיֵּשֶׁב מִחֶרֶן אָפוֹ וְלֹא נֶאֱבַד. וַיֵּרָא הָאֱלֹהִים אֶת מַעֲשֵׂיהֶם כִּי שָׁבוּ מִדְרָכָם הַרְעָה וַיִּנְחָם
 הָאֱלֹהִים עַל הַרְעָה אֲשֶׁר דִּבֶּר לַעֲשׂוֹת לָהֶם וְלֹא עָשָׂה... כִּי יִדְעָתִי כִּי אַתָּה אֵל **חַנוּן**
וְנְחָוִים אֶרְךָ אַפַּיִם וְרַב חֶסֶד וְנָחַם עַל הַרְעָה
 - ד' ב).

בהיגיון פשוט, נראה שראויים ארבעה פסוקים אלו ביואל (פסקת "וה' נתן קולו לפני חילר"), שהפטרת "שבת תשובה", העוסקת בדברים רבים, לא תפסח עליהם, מה גם שהיה מנהג קדום לקוראם.

אלא שנראה שלא די בהיגיון פשוט, והצדק עם המערער על המנהג שהנהגנו, השואל "מי שמכם לשנות מנהגם של רוב ישראל בדורות אלר". ושתי תשובות בדבר: א. במנהגנו לא באנו לשנות מטבע שטבעו חכמים בתפילה, שהוא מטבע אחד.² לא שינינו נוסח חתימה של ברכה ולא עברנו על דברי המשנה (ברכות פ"א מ"ח) "במקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר" וכו' או ב"מקום שאמרו לחתום, אינו רשאי שלא לחתום", שבכך הקפידו חכמים על תקנתם בנוסח התפילה. לא גרענו דבר, אלא הוספנו לקרוא מדברי הנביא מספר פסוקים ברצף אחד עם ההפטרה המקובלת, פסוקים שיש בהם לעורר את הלב לתשובה.

והרי כשם שחשוב שימור נוסחם של אבותינו, דומה שחשוב גם לא להיכנס לקיבעון מחשבתי של צייתנות עיוורת. יש עניין שכל דור וכל קהילה יתרמו לנוסחם גם דבר הנראה נכון בעיניהם לכבד את ה' בתפילתם שלהם, וכך גם יזדהו עמה יותר. הרי מעולם לא הייתה כוונתנו לקרוא תגר על נוסח תפילה או קריאה שונה משלנו, ולא באנו אלא ליתן טעם לשבח בהצעתנו לשוב למנהג הקדמון.

עד כאן מעט מן הקשרים שבין יונה לבין יואל, שאת פסוקיהם הבאנו בפנים. מעניין לציין את סיפורו של ש"י עגנון "עד שיבוא אליהו" בספרו "עיר ומלוואה". גיבור הסיפור הוא שמש בית הכנסת בבוטשאטש, ששב בתשובה, ושינה את דרכיו לטובה עקב פגישתו עם אליהו הנביא. שמו של השמש הוא יואל יונה.

² לפני זמן מה, יצא רב חשוב בביטאון אגודת הרבנים "צוהר" נגד קריאתו של מו"ר הרב יואל בן נון להוסיף בתפילת הדרך בקשת הצלה לא רק מן החיות הרעות הנזכרות בה, אלא גם מתאונות הדרכים המצויות בעוונותינו בדורנו. וכתב אותו רב שיש בהוספה זו משום "משנה ממטבע שטבעו חכמים". ולא היא! וכבר דחאו הר"י בן נון בנימוקים מכריעים.

ב. המהר"ל, הוא ממניחי היסודות של המנהג המקובל היום בקהילות אשכנז, אכן הזכיר את הפסקה מיואל בהפטרותנו כמתחילה ב"תקעו שופר בציון קדשו צום" וכו', וזו לשונו (ספר המנהגים, הלכות עשרת ימי תשובה ג'):

הפטרות שובה היא בתרי עשר סוף הושע (י"ד ב), ומסיים אותו נביא ומדלגין אז לנבואת יואל ומתחילין תקעו שופר בציון קדשו צום עד ולא יבשו עמי לעולם (ב' טו-כז). ונראה משום דשובה דסוף הושע הן רק תשעה פסוקים ואין פותחין בנביא מכ"א פסוקים לכן צריך למלאות בה מנבואת יואל כדפירשתי.

אך רבים מן הראשונים נהגו אחרת, וכפי שנפרט. מלשון המהר"ל נראה, שלא ייחס חשיבות גדולה למקראות מיואל כחלק מהזכרת התשובה, אלא יותר ראה בהם השלמה מבחינת מספר הפסוקים הדרוש להפטרות, אף שברור שפסוקי יואל אלו נבחרו בגלל התאמה מסוימת לימי התשובה.

כאמור, מראשונים רבים נראה שהנהיגו או שנהגו לקרוא את פסוקי התשובה ביואל בפסקה "וה' נתן קולו לפני חילו". וזו לשון רש"י בסידורו (סימן תד):

וכשמפטירין אותה מפטירין שובה ישראל ותקעו שופר בציון וה' נתן קולו לפני חילו וכו', ובין ראש השנה ליום הכפורים.

רש"י, כמו המהר"ל, כותב שהפסקה מיואל פותחת ב"תקעו שופר בציון". אך שלא כמהר"ל, אין כוונתו לפרק ב' טו: תקעו שופר בציון קדשו צום קראו וצצרה אלא לנבואה הקודמת (ב' א):

תקעו שופר בציון והריעו בהר קדשי יגזזו פל ישבי הארץ כי בא יום ה' פי קרוב.

שהרי הביא **אחריה** את הפסוק "וה' נתן קולו לפני חילו", שהוא, כזכור, פסוק יא, והוא הפותח את פסקת התשובה ביואל, שעליה אנו דנים. יתכן שחילוף בין הפסוקים הדומים הוא שיצר את שני המנהגים בקריאת ההפטרות.

דבריו של רש"י מתבססים על מקורות קדומים יותר במדרשי חז"ל. וכך נאמר על הפטרות היום בפסיקתא רבתי (פרשה מ'):

אמר הקדוש ברוך הוא בעולם הזה על ידי שופר הייתי מרחם עליכם, ואף לעתיד לבא אני מרחם עליכם על ידי שופר ומקרב גאולתכם, מניין, ממה שקראו בעניין בנביא תקעו שופר בציון והריעו כי בא יום כי קרוב.

הפסיקתא התייחסה אפוא לנבואת "תקעו שופר בציון" **הראשונה**, הכוללת בתוכה את פסקת התשובה הנזכרת ("וה' נתן קולו לפני חילו"), כחלק מההפטרה. ובפסיקתא דרב כהנא (מהדורת בובער, פסקה כ"ה טז, דף קנז ע"ב), בעת דיונו על ההפטרות בכלל ועל הפטרת "שובה" בפרט, הוא מביא:

וה' נתן קולו לפני חילו וגו'. וה' נתן קולו לפני חילו, בראש השנה. כי רב מאד מחנהו, אילו ישראל. וכי עצום עושי דברו, שהוא מעצים כוחן של צדיקים שעשו רצונו. כי גדול יום ה' ונורא מאד, זה יום הכיפורים. ומי יכילנו, דמר ר' קריספא בשם ר' יוחנן שלש פינקסיות הן, אחת של צדיקים גמורים ואחת של רשעי' גמורים ואחת של בינונים. אלה לחיי עולם, א"ר אילו הצדיקים גמורים. ואלה לחרפות לדראון עולם, אילו רשעים גמורים. ימחו מספר, אילו הרשעים. חיים, אילו הצדיקים. ועם צדיקים אל יכתבו, אילו בינונים שנתן להם הקב"ה עשרת ימים שבין ראש השנה ליום הכיפורים, אם עשו תשובה נכתבים עם הצדיקים ואם לאו, נכתבים עם הרשעים. לפיכך מזהיר הושע את ישראל ואומר להם שובה ישראל.

לא ברור מדבריו היכן מתחילה הפסקה ביואל, אך ברור שהיא כוללת בתוכה את הפסקה: "וה' נתן קולו לפני חילו", שמפסוק יא ואילך. וכן הוא בפסיקתא רבתי (מהד' איש שלום פרשה מ' ד"ה דבר אחר בחדש):

אמר הקדוש ברוך הוא בעולם הזה על ידי שופר הייתי מרחם עליכם, ואף לעתיד לבא אני מרחם עליכם על ידי שופר ומקרב גאולתכם, מניין, ממה שקראו בעניין בנביא תקעו שופר בציון הריעו כי בא יום כי קרוב.

משמע שהחלו בפסקה הראשונה של "תקעו שופר", ונראה שהגיעו אחריה ל"וה' נתן קולו".

בעוד מדרש מתברר הקשר בין עשרת ימי תשובה לבין נבואת "וה' נתן קולו לפני חילו":

וה' נתן קולו לפני חילו, בראש השנה. כי רב מאד מחנהו אלו ישראל. כי עצום עושה דברו, כי הוא מעצים כחם של צדיקים שעשו רצונו. כי גדול יום ה' זה יום הכפורים. ומי יכילנו שלשה ספרים נפתחים (ילקוט שמעוני תקל"ד).

מסתבר שלכך התייחס גם ספר המנהגות של רבנו אשר מלוניל (דף יט ע"א):

ושמעתי שרבותינו ז"ל אמרו על מה שאמר הכתוב וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו, לפני יום הכפורים ביום ראש השנה, כי גדול יום ה' ונורא מאד זה יום הכפורים.

וכן כתב האבודרהם בסדר תפילת ראש השנה:

ושמעתי כי רז"ל אמרו (ילקוט שם) בענין זה על מה שאמר הכתוב וה' נתן קולו לפני חילו כי רב מאוד מחנהו כי עצום עושה דברו כי גדול יום ה' ונורא מאד ומי יכילנו נתן קולו ביום ר"ה לפני יום הכפורים. כי גדול יום ה' ונורא מאד זה יום הכפורים ע"כ.

וכך הוא באגור (הלכות תשעה באב תת"ס):

ופירושו דשובה י"ל בשבת שבין י"כ לסוכות שהוא מדבר בשאלת מטר קודם לחג דמפטיירין ביואל וה' נתן קולו לפני חילו וכו'. ויפה צעקה לאדם קודם גזר הדין. ודרשו יש לאומרו בין ר"ה ליו"כ דקאמרינן דרשו כו' אלו עשרה ימים שבין ר"ה ליום כפור.

מכל הני רבוותא נראה שלא כרש"י, שההפטרה החלה ב"תקעו שופר בציון" הראשון, אלא ב"וה' נתן קולו לפני חילו". אך משותף לכולם, שלא כמהרי"ל, שפסקת התשובה, "וה' נתן קולו לפני חילו" הייתה בהפטרות שבת תשובה.

ואף הראשונים שהבינו שהפסקה ביואל נקראת דווקא בשבת שבין יום הכיפורים לסוכות, כדעה ראשונה שהבאנו באגור, ושההפטרה נועדה לבקשת גשמים ולא לתשובה, הכירו את המסורת שתחילתה ב"וה' נתן קולו לפני חילו" ולא ב"תקעו שופר בציון" שאחריה. וכן הוא בתוספות (מגילה לא: ד"ה ראש חודש):

ושובה בין כפור לסוכות דכתיב בה ונתתי לך יורה ומלקוש וכן וה' נתן קולו לפני חילו דמישעתי במים ושייך שפיר לפני סוכות וזה המנהג לא ישתנה לעולם ע"פ הפסיקתא וכן פירש ר"ת.

וכן כתב במחזור ויטרי (לרבנו שמחה, תלמידו של רש"י) סי' רס"ב:

ולפיכך נכון לומר שובה אחר יום הכיפורים. אם חלה שבת אחריו דעיקרה לגשמים. מו"י נתן קולו לפני חילו. עד ולא יבושו עמי לעולם.

נראה אפוא שיש למנהגנו החדש מקור לא אכזב במדרשים, בראשונים ובמנהגי הקדמונים, ומקורות אלו מצטרפים למה שאומר הלב, שאין לדלג על פסקת התשובה ביואל בהפטרות שבת שובה:

וְגַם עֲתָה נֹאֵם ה' שְׁבוּ עָדִי בְּכֹל לִבְכֶם וּבְצֹם וּבִבְכִי וּבְמִסְפָּד: וְקָרְעוּ לְבַבְכֶם וְאַל
בְּגָדֵיכֶם וְשׁוּבוּ אֵלַי ה' אֱ-לֹהֵיכֶם כִּי חֲנוּן וְרַחוּם הוּא אֱנֹךְ אֲפִים וְרַב חֶסֶד וְנִחָם עַל
קִרְעָה: **קִי יִדַע יְשׁוּב וְנִחָם..**